

De jaren 1920

Het is gewoon zo dat ik een geboren leider was. Vanaf het allereerste begin keken mijn broers en zussen tegen me op. Nooit was er sprake van dat ze niet zouden doen wat ik had gezegd. Natuurlijk was ik de oudste van ons zessen, maar ik had er ook het karakter voor. Ik vind het fijn om de leiding te hebben, om verantwoordelijkheid te nemen, en de rest vond dat ook altijd prima, zelfs Imi, mijn oudste broer, die vlak na me kwam en nauwelijks een jaar jonger was dan ik. Ze wisten dat ik het het beste wist. En later hadden we daar allemaal baat bij.

Ik was het eerste kind van het gezin dat samen met de volwassenen aan tafel mocht zitten op sederavond, het begin van het pesachfeest. Die avond waren er tal van andere families in ons drukke marktstadje in het zuidwesten van Hongarije die dat ook vierden. In december 1923, toen ik geboren werd, was een achtste van de bijna zeventuizend inwoners van het zich steeds verder uitbreidende Bonyhád Joods. Toen mijn betovergrootouders daar een eeuw eerder opgroeiden, voordat alle godsdiensten in Hongarije gelijkgesteld werden, was een derde van de stad Joods. Iedereen in onze gevestigde gemeenschap keek uit naar elke Joodse feestdag. We waren al generaties lang gezegend met de spirituele begeleiding van eminente rabbijnen en gerespecteerde Talmoedgeleerden.

Die memorabele eerste seder moet in april 1928 hebben plaatsgevonden. Ik was vier, de enige van de kinderen van het gezin die oud genoeg was om lang op te mogen blijven. De tafel was prachtig gedekt – zout water, bittere kruiden, hardgekookte eieren, mierikswortel, wijn, matses en andere spijzen met een symbolische waarde – en de kaarsen werden aangestoken. Ik was zo trots als een aap toen ik de eerste zin mocht uitspreken, het Ma Nisjtana, de vraag die ik mijn vader luid en

duidelijk stelde, precies zoals ik geoeffend had: ‘Waarom is deze avond zo anders dan alle andere avonden?’

Ik vond het heerlijk om bij de volwassenen te mogen zijn. Ik weet nog dat ik datzelfde gevoel had toen ik ongeveer tien was en voor het eerst van mijn leven zwarte koffie kreeg, bij mijn tante thuis. Het smaakte natuurlijk afgrijselijk bitter, maar ik deed net alsof ik het lekker vond. Eigenlijk vond ik het vooral fijn om het te mogen drinken.

Nu hoor ik bij de grote mensen, hield ik mezelf voor. En omdat ik deed alsof ik volwassen was, ook al was ik nog heel klein, legden mijn broertjes en zusjes zich daar als vanzelfsprekend bij neer.

Een keer op sjabbat, toen onze ouders in sjoel waren, waren we zoals gebruikelijk in onze tuin aan het spelen. Het was echt een enorm grote tuin, met ruimte voor van alles. Voorin stonden bloemen, in vrolijke kleuren: gouden chrysanten en hoge gele zonnebloemen. We vonden het leuk om hun hangende koppen af te snijden zodat we de gestreepte zaden eruit konden halen, die we dan in de oven roosterden en een voor een openbraken of aan onze kippen voerden. Aan de zijkant van het huis was een groot grasveld waarop we eindeloos speelden. We gooiden de bal op het dak en probeerden hem dan te vangen. Je wist nooit waar hij precies van het dak zou stuiteren. En er stond een grote notenboom, waarvan de takken zo laag hingen dat je er gemakkelijk bij kon. De lichtgroene bolsters oefenden een grote aantrekkingskracht op ons uit, nog voordat ze openbarstten. Altijd probeerden we ze voortijdig open te breken om de walnoten eruit te peuteren. En altijd kregen we er zwarte, vlekkerige vingers van.

Achter het huis, achter de schuurtjes waar hout en kolen lagen opgeslagen, kwam je in de boomgaard en de moestuin. We hadden appeltomen, pruimen, kersen... Alle soorten bessenstruiken die je maar kon bedenken. Mais, tomaten, paprika's. Een tuinman deed veel van het zware werk, maar we hielpen om de beurt met water geven en fruit plukken. In de zomer was er altijd wel iets om in te maken voor de winter, en 's winters werden er dingen bewaard voor de zomer. Komkommers om in te leggen. Fruit om op sap te zetten of jam van te maken. Maar zoals ik al zei was het zaterdag, en we waren een orthodoxe familie. Veel van onze burenen waren ook Joods.

Het probleem was dat het een prachtige zomerdag was. We verveel-

den ons een beetje, we hadden honger en er was niemand in de buurt. En het fruit zag er zo ontzettend lekker uit.

‘Op sjabbat mag je geen fruit plukken!’ hield ik mijn broertjes en zusjes voor.

We kenden de regels maar al te goed. Er zijn negenendertig dingen die verboden zijn om te doen op sjabbat, en oogsten is er daar één van.

Ik moet tien of elf geweest zijn, en eigenlijk was ik best een braaf meisje. Ik had mijn verantwoordelijkheden en een reputatie hoog te houden. De zus die na mij kwam, René, een vrolijk lachebekje, was tweeënhalf jaar jonger dan ik. Na haar kwam Piri, die in 1929 was geboren, een keurig net meisje, heel artistiek maar veel verlegener dan René. Hoewel René tamelijk extravert was, spande ik wat dat betrof de kroon. Bela, onze jongste broer, kwam drie jaar na Piri – de eerste van wie ik me herinner dat hij thuis werd geboren – toen Berta nog niet kon lopen, denk ik. We waren allemaal identiek gekleed en hadden onze mooiste kleren aan. We gingen altijd leuk en netjes gekleed.

‘We mogen geen fruit plukken,’ herhaalde ik, nu langzamer, want ik kreeg een ideetje. Ik keek eens naar de appelboom, naar de laaghangende takken, ik keek naar Imi, die tamelijk lang was, al net zo lang als ik. ‘Maar niemand heeft gezegd dat we niet rechtstreeks van de boom mogen eten.’

En dat is precies wat we deden. Het hoofd in de nek, de handen angstvallig op de rug, gehoorzaam tot en met, haptten we naar het glanzende fruit en beten we in de gladde schil. Maar we plukten het niet! We overtraden geen gebod. De kleintjes knabbelden als geitjes aan de bessenstruiken. Ze zaten innig tevreden op hun hurken te peuzelen, en we gebruikten onze lippen om de zurige besjes in onze hongerige monden te lebberen.

Ik was het meesterbrein. Imi was mijn rechterhand. We vormden een ideaal team. Hij was heel handig – net als Piri – en had heel mooie vingers. In mijn ogen was er niets wat hij niet kon. Bovendien: hij wilde alles wel voor me doen. Toen er een tand bij me loszat en ik ervanaf wilde, trok Imi hem eruit: een draadje aan de deur en die dan met een klap dichtgooien. Op een dag – ik was toen nog kleiner – haalde ik het in mijn hoofd om met de pompons te spelen die aan het zware ge-

borduurde tafelkleed hingen, een speciaal kleed dat alleen tevoorschijn werd gehaald als we gasten hadden. Ik vroeg hem of hij ze voor me wilde afknippen. *Knip! Knip! Knip!* Omdat hij me maar al te graag ter wille wilde zijn, knipte hij ze allemaal af.

We vonden kleine diertjes allebei mateloos fascinerend. Met z'n tweeën zochten we in de tuin naar krekeltjes en wormen en slakken en kikkers en bekeken ze dan uren achtereen, om erachter te komen hoe ze bewogen, hoe ze aten, wat voor vreemde geluidjes ze maakten.

Ik vond het heerlijk om bij Imi te zijn, omdat hij me altijd hielp om gedaan te krijgen wat ik had uitgedokterd. Hij luisterde aandachtig naar mijn ideeën, en samen voerden we die plannetjes dan uit.

Onze ouders kochten eens een prachtige porseleinen pop voor Berta, die ze in de stad had gezien en waar ze helemaal weg van was. Onze jongste zus was een slim, vrolijk kind dat onze vader om haar vinger kon winden. We waren allemaal dol op haar. De pop was heel bijzonder en apart, want als je die op zijn rug legde, gingen de ogen op wonderbaarlijke wijze dicht. Zoiets moois hadden we nog nooit gezien!

‘Hoe is dat in hemelsnaam mogelijk?’ vroeg ik me af. ‘Imi, je moet me helpen om daarachter te komen.’

‘Wat moet ik dan doen?’

‘Laten we het hoofdje openmaken, dan kunnen we zien hoe die oogjes werken!’

Hij was een gewillige handlanger. Ik denk dat hij gewoon net zo nieuwsgierig was als ik. Maar het lukte niet helemaal. Op de een of andere manier ging niet alleen het hoofd maar ook het mechanisme kapot, dus uiteindelijk hadden we geen pop meer, en ook geen antwoord op onze vragen. Arme Berta! Ze was heel vergevingsgezind. Zou Apu, zo dachten we, misschien een nieuwe pop voor haar kopen? Per slot van rekening had ze hem maar aan hoeven kijken of ze had de grote rode bal met stippen gekregen die ze zo graag wilde.

Ook wilde ik eens weten hoe een horloge werkte, wat er binnen in dat tikkende zilveren uurwerk gebeurde. Uiteraard vroeg ik Imi om het ding uit elkaar te halen, zodat we het allebei konden zien. Nadat hij me de tandwielen en veertjes van het horloge van mijn moeder had laten zien, wilden we natuurlijk ook het uurwerk van mijn vader

onderzoeken. Ik kon Imi altijd zover krijgen dat hij deed wat ik wilde. Op die manier bleef ik steeds buiten schot. Ik had immers niets fout gedaan!

Mijn ouders wisten maar al te goed wie er achter alle kattenkwaad zat. Toch kan ik me niet herinneren dat wij tweeën ooit in de problemen kwamen of straf kregen.

‘O, *mein Kind!*’ zei Apu dan tegen me. Hij sprak liever Duits dan Hongaars, en veel zakelijke gesprekken werden in die taal gevoerd. ‘*Ich hätte nicht gedacht, dass du das tun würdest!*’

En voortaan zorgden mijn vader en moeder – Apu en Anyuka – ervoor hun horloges niet onbeheerd achter te laten.

Ze waren ook niet blij toen ze ontdekten dat ik de deur van het kippenhok had opengemaakt om de kippen los te laten. Ik vond het zielig voor ze dat ze allemaal in die kleine ruimte opgesloten zaten, en ze zagen er heel ongelukkig uit. Voor zover ik kan nagaan vonden mijn ouders slechts twee keer dat ik te ver was gegaan. Eigenlijk heel schappelijk van ze. Op een keer, toen Imi en ik de kleine René wilden verkopen, hebben ze daar een stokje voor gestoken. Niet dat René daar zelf iets op tegen had gehad. Als klein kind al was René bereid alles te doen om het anderen naar de zin te maken.

En Imi wilde ooit ontzettend graag een lammetje als huisdier. Hij hield er maar niet over op en bleef onze ouders de oren van hun hoofd zeuren. Hij ging zelfs zover dat hij in de tuin alvast een hok bouwde. Maar het lammetje is er nooit gekomen.

Apu en Anyuka wisten dat we avontuurlijk van aard waren, en dat we graag kattenkwaad uithaalden, maar nooit op een vervelende of kwaadwillige manier. Over het algemeen stelden we ons heel beleefd op en gedroegen we ons keurig op school, en daar ging het onze ouders om. Ze leerden ons natuurlijk dat we iedereen met eerbied moesten behandelen. Geen van de kinderen zou aan het hoofd van de tafel op de stoel van onze vader zijn gaan zitten of hem een grote mond hebben gegeven. Gesprekken tussen verschillende generaties verliepen lang niet zo ongedwongen als tegenwoordig. We verwachtten niet in vertrouwen te worden genomen, en we stelden nooit persoonlijke vragen. Daarom weet ik tot op de dag van vandaag niet hoe mijn ouders elkaar hebben ontmoet.

Mijn moeder werd in 1897 geboren in een groot gezin. Haar vader was rabbijn. Ze groeide op in Szenc, of Senec, nabij Bratislava, een stadje dat deel had uitgemaakt van het oude Koninkrijk Hongarije en daarna werd toegewezen aan Tsjecho-Slowakije, een republiek die na de Eerste Wereldoorlog was gesticht. Mijn vader was twaalf jaar ouder dan mijn moeder en was geboren in Bonyhád, net als zijn vader, zijn grootvader en betovergrootvader, en zijn talloze neven en nichten. Net als wij later, groeiden Nina Breznitz en Ahron Engelman op in een groot, hecht, Joods, kleinburgerlijk gezin, door en door Hongaars, welgesteld en in elk opzicht geborgen. Waarom zou dat veranderen?

Terugkijkend herinner ik me alleen maar de harmonie binnen onze familie. Het was een luidruchtig maar vreedzaam gezin. Als Apu en Anyuka al ooit ruzie hadden, merkten we daar als kinderen nooit iets van. Als de kinderen met elkaar overhooplagen, werd dat snel bijgelegd. Het hielp natuurlijk wel dat René altijd zo aardig was, want die wilde te allen tijde conflicten voorkomen. Wanneer Anyuka riep dat iemand de tafel moest dekken of op moest ruimen, was zij degene die opstond om onze moeder te helpen. Als wie dan ook iets nodig had, stond zij altijd klaar om de helpende hand te bieden.

We kregen allemaal alle ruimte om onszelf te zijn. Net als mijn vader was Piri erg sterk gericht op hygiëne. Ze zou bijvoorbeeld nooit iets eten waar iemand anders aan had gezeten. Maar dat was prima. Onze ouders hadden daar alle begrip voor. Dus op vrijdagavond, wanneer Apu de kidoesj uitsprak (de zegening die voor aanvang van de sjabbatmaaltijd wordt uitgesproken over een glas wijn) en de grote zilveren beker rondging zodat iedereen van het gezin een slokje kon nemen, op volgorde van leeftijd, kreeg Piri haar eigen beker.

Echt, ik had de beste ouders die je je als kind maar kunt wensen. Ze waren aardig, rustig, liefdevol en heel mild. Ondanks onze escapades denk ik dat ze ons de slimste en mooiste kinderen van de hele wereld vonden. We groeiden op in een soort bubbel, zo beschermd tegen en gevrijwaard van de gevaren van de wereld dat we ons niet eens van dat kwaad bewust waren.

Elke ochtend kwam Apu de keuken in om een kop gloeiend hete koffie te drinken, waarbij hij de room van de melk likte die we elke

dag bij de boer aan de rand van de stad haalden. De bakker kwam aan huis, met allerlei boterbroodjes, *Semmel* geheten. Die aten we als ontbijt voordat we naar school gingen.

We waren niet de rijkste familie, en er was niets groots aan ons huis, maar we woonden wel in een van de leukste straten van de stad: Perczel Mór, op nummer 32. Het was een buitengewoon vriendelijke buurt, en als kinderen kwamen we niets tekort. We leidden echt een zorgeloos bestaan. En je kunt je werkelijk niet voorstellen hoeveel vrijheid we hadden. De brede, met bomen omzoomde straten waren volkomen veilig. Er kwamen weinig vreemdelingen en de stad telde slechts één auto, van een taxichauffeur die mensen naar het station in Szakály-Högyész bracht, dertig kilometer verderop. Er reed ook een tamelijk gammele bus. Het stationnetje van Bonyhád werd voornamelijk aangedaan door goederentreinen. Verder zag je op straat vooral paarden en ezels, koetsen of karren, en sleeën in de lange winters vol sneeuw.

Soms speelden we op zolder. Het huis had maar één bovenverdieping, en in die grote zolderruimte hingen we 's winters de was te drogen, en ook werden daar het bestek en het porselein voor Pesach bewaard. Er lagen ook allerlei mysterieuze oude papieren en brieven van mijn vader en grootvader, met interessante postzegels op de enveloppen, die we eraf haalden om aan onze verzameling toe te voegen. Binnenshuis speelden we het liefst met een prachtig, grijs gespikkeld hobbelpaard, met manen en een staart van echt paardenhaar, een zadel en teugels van leer en met echte metalen stijgbeugels.

Maar meestal speelden we buiten, met de bal, touwtjespringen of hinkelen, of glijden op het simpele ijsbaantje dat we elk jaar van ons gazon maakten door dat onder water te zetten zo gauw het in november begon te vriezen. De winters waren ontzettend koud, maar we vonden het fijn om buiten in de sneeuw te spelen en dan binnen te komen om onze ijskoude vingers bij de oven te verwarmen. Wanneer we met de slee speelden, droegen we zachte bontmutsen en moffen.

Veel van onze vrienden waren familie van ons, en omgekeerd. Door het jaar heen renden we van het ene huis naar het andere, wanneer we maar wilden, en overal was er wel iemand te vinden om mee te spelen of een team compleet te maken. Hoewel Piri de stilste was, was ze bijzonder populair. Haar vriendinnen kwamen om de haverklap bij

ons over de vloer. Ze waren zo op haar gesteld omdat ze zo aardig was, makkelijk in de omgang en interessant om mee te praten. Ook voor Berta kwamen er talloze bezoekers langs.

Een van mijn eigen favoriete speelkameraden was mijn volle nicht Hilda, die praktisch net zo oud was als ik en bij mij in de klas zat. Ze was groter en stiller dan ik, en heel slim. Ze was heel knap, had steil bruin haar en bruine ogen, een beetje zoals die van mij. Ze was de jongste van het gezin en had drie zussen en een broer. We speelden vaak bij elkaar, maar naarmate we ouder werden, zaten we steeds vaker urenlang te kletsen.

Bonyhád was een vriendelijk, bedrijvig stadje met veel kleine winkels, een paar grotere, een paar kleine fabrieken, een buitenzwembad, twee actieve synagogen en drie kerken. Het stikte er van de families Engelman. De meeste daarvan deden iets in het bedrijfsleven, en niemand woonde meer dan tien of twintig minuten lopen van zijn werk af. Twee ooms van me, Leo en Sandor, hadden een grote servieswinkel in de Horthystraat 4. Apu's eigen winkel lag niet ver van het huis waar zijn broer woonde, noch van diens winkel, en vaak renden we heen en weer om een boodschap over te brengen. Mijn vader zat in de textiel. Diverse rollen lagen uitgestald op stellages die tot aan het plafond reikten: warme wol, kleurig katoen, dure zijde en satijn, praktische stoffen voor werkkleding. De meeste orders, die van over de hele wereld kwamen, werden per post besteld, zodat mijn vader zelf niet veel hoefde te reizen en zelden van huis hoefde. Maar er was wel ontzettend veel papierwerk te verrichten! Het leek wel alsof hij constant brieven zat te schrijven. In de winkel liep veel personeel rond, onberispelijk geklede mannen met houten duimstokken die aan grote tafels stoffen voor de klanten opmaten – *zoef zoef zoef* – en ze dan met een glimmende schaar afknipten.

En het sprak vanzelf dat we zelf ook altijd netjes gekleed gingen. Mijn moeder liet drie of vier keer per jaar nieuwe kleren maken voor het hele gezin. Als de oudste had ik niet alleen meer privileges en speelgoed, maar ook meer nieuwe kleren dan de anderen. Maar zeker als we naar sjoel gingen of met de familie bijeenkwamen, stak mijn moeder ons graag in identieke kleren. Dus wanneer ik iets nieuws kreeg, moesten mijn zussen dat ook hebben. Ik weet nog goed dat matrozenpakjes in

de mode kwamen in Hongarije, begin jaren dertig. In Engeland ook, vernam ik later. Dus op een gegeven moment liepen we met z'n zessen in keurige identieke kleren rond, met grote vierkante witte kragen en marinelinten aan de voorkant. We oogden als een mooi stelletje bij elkaar, en zo voelden we ons ook.

Op speciale dagen – verjaardagen en feestdagen – mocht ik mijn gouden kettinkje om. Het hangertje was tamelijk eenvoudig: een gouden schijf met een peinzend cherubijntje, hand onder de kin, de ogen smachtend ten hemel gericht. Een lief, onschuldig hangertje, een cadeautje voor een onschuldig meisje dat te jong was om te weten wanneer of waarom ze dat had gekregen. Ik ben er onlangs pas achter gekomen dat mijn engeltje was gemodelleerd naar een Italiaans schilderij, een van de twee beroemde engeltjes die onder op de *Sixtijnse Madonna* van Rafaël staan. Mijn moeder bewaarde mijn hangertje in een doosje in haar garderobekast. Op dagen dat ze me er op mijn mooist wilde laten uitzien, hing ze me het kettinkje om en maakte het vast. Dit vond ik altijd geweldig, iets waardoor ik me geliefd en bijzonder voelde.

Ik vond dat ik de beste ouders van de hele wereld had.